

HISTÒRIA DE LES MENTALITATS

JOSEP M. SALRACH

Definició o descripció?

Pocs fenòmens hi deu haver de caire cultural com aquest de la història de les mentalitats que, tot hi haver mobilitzat ingents forces intel·lectuals, hagin restat en una inquietant indefinició. El problema és el concepte «mentalitat» que tots fem en el llenguatge quotidià en un sentit més o menys equivalent al de «manera de pensar», però al qual el llenguatge historiogràfic sembla haver conferit un sentit més ampli i imprecís; fins i tot potser una pluralitat de sentits. Amb malícia, ens podríem preguntar si l'enunciat «història de les mentalitats» no és una etiqueta frívola, i l'ús del concepte «mentalitat» un *passe-partout* que estalvia exigència i rigor en el llenguatge de l'historiador.

En el gremi d'historiadors tothom parla d'història de les mentalitats, i qui ho fa generalment creu saber de què parla, però quan intentem esbrinar-ho ens adonem que es tracta d'un saber més aviat empíric, que s'expressa en una descripció del fenomen, més que en una definició. Fins i tot historiadors capdavanters de les mentalitats com Jacques Le Goff, tenen problemes a l'hora d'explicar-se. Per ell la història de les mentalitats és una història ambígua, feta de «residus de l'anàlisi històrica, el no-se-què de la història», diu. És clar, és una indefinició que incomoda a historiadors marxistes com Gurevich i Thompson, perquè la consideren contrària al rigor històric i pensen que, sense fixar els

elements que permetin una definició, la noció de mentalitat que els historiadors utilitzen és poc operativa.

Això no obstant, es podria pensar que una part de l'atractiu d'aquest producte historiogràfic procedeix precisament del caràcter misteriós que li confereix la indefinició. Almenys així és el que pensa Jacques Le Goff. Tanmateix no hauríem de confondre el valor propagandístic o de marketing amb el científic. En el pla científic hem de reconèixer que si aquesta manera de fer història no fos original i hagués ofert productes de vàlua universal, mai hagués passat d'una experimentació cultural. De fet, lluny de ser un simple experiment, la història de les mentalitats ha estat un revulsiu i part principal d'un moviment de renovació que ha transformat la historiografia occidental en conjunt. En analitzar-ho l'historiador anglès Peter Burke parla fins i tot de revolució historiogràfica.

Tanmateix, la història de les mentalitats, a diferència del materialisme històric (de tanta influència en la historiografia occidental), no és o no pretén ser una ciència o un cos de doctrina, amb els seus conceptes i mètode d'anàlisi. Què és, doncs? Jacques Revel, membre d'un corrent crític dins la història de les mentalitats, precisa una mica més: ens diu que no es tracta tant d'una disciplina dins de la investigació històrica com d'un camp d'interès i de sensibilitat relativament ampli i heterogeni. Però, és clar, per a nosaltres això encara no és una explicació. Sabem ara que la història de les mentalitats no és una disciplina, però no acabem de saber ben bé el que és. Sabem que és un camp d'interès i de sensibilitat ampli i heterogeni, però encara restem en la inconcreció i l'ambigüetat: Què és un camp d'interès i de sensibilitat en historiografia? I quant d'amplis i heterogenis són els temes d'aquest interès i sensibilitat?

Per a superar les dificultats analítiques i arribar a la concreció proposem seguir a partir d'ara el mètode historicista, és a dir, examinar el context cultural i nacional on va nèixer la història de les mentalitats, i explicar-ne la

gènesi, els fruits i la posteritat. Serà després d'aquesta descripció i anàlisi que intentarem, per acabar, formular una definició de la història de les mentalitats.

El medi i el context

Per paternitat i realitzacions, la història de les mentalitats ha de ser considerada un producte cultural «made in» França, però un producte que ha desbordat els propis límits de la cultura francesa. Com que en historiografia França ha estat i encara és una potència mundial, a ningú li estranyarà que les obres produïdes pels seus millors historiadors hagin suscitat admiració i imitació més o menys ocasional i fins creat escola fora de l'hexàgon. Per això hom pot trobar avui obres que es poden ubicar en aquest camp d'interés i que han estat manufacturades en qualsevol país, sobretot occidental.

Per què la història de les mentalitats va néixer a França? Segurament hi ha vàries respostes. Però, de les possibles, n'hi ha tres que, si bé potser no expliquen del tot el misteri de la creació (la creació ens sembla un misteri irreductible), ajuden a entendre. Aquestes tres respostes són la influència de l'Antropologia, el mestratge d'Alemanya i la introspecció de França.

A casa nostra (tothom ho sap) l'Antropologia es va convertir en disciplina universitària, en sentit d'ensenyada a la universitat, molt tard, a finals dels anys seixanta i durant els setanta. A França, en canvi, va començar a entrar a la universitat ja en el període d'entreguerres, però sobretot hi va calar fort immediatament després de la II Guerra Mundial. L'Antropologia era llavors una ciència jove, que havia creat un camp d'estudi propi, poblat de totes aquelles societats no occidentals que l'Occident havia descobert en la seva expansió, una ciència que es diferenciava de la història en el fet que no treballava amb documents escrits, i que s'interessava per fenòmens de difícil datació que a vegades

semblaven escapar a la marxa del temps. Ens referim a les estructures de parentiu, els costums, les tradicions orals, les pràctiques màgiques, els rituals sobre la mort, el sistema de valors, la significació de les activitats econòmiques productives i d'intercanvi, etc. Com que aquelles societats no occidentals eren societats rurals, la seva anàlisi en viu oferia un camp d'experimentació transportable al món rural de l'Occident d'èpoques anteriors, sobretot medieval i moderna.

Fins llavors, i amb honrades excepcions, la història s'havia interessat gairebé només pels grans homes i els esdeveniments polítics més rellevants. Una d'aquestes honrades excepcions era l'economia, entesa sobretot com a desenvolupament comercial en l'obra de Max Weber i Henri Pirenne, a principis de segle, i de Michael Postan, ja a mitjan, i com a producció i distribució de la riquesa en els treballs dels historiadors marxistes dels anys cinquanta. Excepció notable també era a principis de segle la història interna que escrivia l'espanyol Rafael Altamira. Però, pel que fa a la temàtica, les excepcions es van acabar a partir dels anys seixanta, quan la disciplina històrica va "implotar" multiplicant els objectius de la recerca i els centres d'interés. Això deu tenir alguna cosa a veure amb el retorn dels antropòlegs.

Quan després de la II Guerra Mundial i de la Carta de San Francisco (1945) es va posar en marxa el procés de descolonització dels imperis colonials europeus, va començar el progressiu retorn a les metròpolis dels antropòlegs que fins llavors havien treballat a les colònies. A França el Centre Nationale de la Recherche, el College de France i la Universitat els van donar acollida, i d'això se'n van beneficiar historiadors i antropòlegs que van col·laborar i es van enriquir de les experiències mútues. Com tindrem ocasió d'examinar, molts temes de la història de les mentalitats semblen directament manllevats a l'antropologia, i això deu tenir a veure amb aquest retorn dels antropòlegs.

És clar, tota història té la seva prehistòria. Volem dir que

abans de la influència dels antropòlegs n'hi hagué d'altres, també importants. La historiografia francesa del nostre segle té un mestre de vàlua indiscutible, un geni que, amb visió providencial, va marcar els camins de futur per on haurien de transitar els investigadors del país veí fins avui. És Marc Bloch. Doncs bé, el que pocs saben i quasi mai s'explica, és que els mestres de Bloch van ser alemanys, homes formats en aquella Alemanya de la segona meitat del segle dinou, que va ser terra de grans innovacions científiques. Recent llicenciat a França, Marc Bloch se'n va anar a la universitat de Leipzig on va seguir el seminari que havia creat Friedrich Ratzel, el fundador de l'antropogeografia, i que aleshores era un grup de treball interdisciplinari dirigit pel medievalista Karl Lamprecht, el psicòleg Wilhelm Wundt i el deixeble de Ratzel, Kötzschke.

Quan va retornar a França, ja abans de 1914, Marc Bloch havia descobert a Alemanya les virtuts de la interdisciplinarietat o unitat de les ciències socials, la importància de la perspectiva regional per aplicar a la història les noves disciplines de la biogeografia i dels ecosistemes, el mètode regressiu, la història comparativa i les possibilitats d'estudiar amb dimensió històrica les psicologies col·lectives. Instal·lat a la universitat d'Estrasburg, ben a prop de la frontera alemanya, Bloch va establir aquí una profitosa col·laboració amb el modernista Lucien Febvre, cofundador amb ell de la revista *Annales* (1929). Ja en aquells primers anys els mestres d'*Annales* van escriure llibres que es poden incloure en aquest camp d'interès que anomenem història de les mentalitats: ens referim als *Reis taumaturgs* (1924), de Marc Bloch, sobre el culte a la figura reial, i a *Un destí: Martí Luter* (1928) i sobretot, *El problema de la incredulitat en el segle XVI: la religió de Rabelais* (1942), de Lucien Febvre, dedicats a la revolució del sentiment religiós a l'Europa moderna. El deute, almenys originari, amb la ciència alemanya sembla evident.

Tanmateix, la filiació genètica de la cultura no explica prou perquè la llavor frueix en una terra i mor en l'altra. Però el cas alemany és fàcil d'explicar. Després dels èxits culturals i científics de la segona meitat del segle dinou i principis del vint, quan Europa dominava el món, l'ascens del nazisme i les derrotes successives de la I i la II Guerra Mundial van condemnar Alemanya a renunciar als somnis de grandesa i a perdre el lideratge en una Europa occidental, que cedia la direcció dels afers mundials als EEUU. De cop i volta, dins d'Europa, França, hereva del llegat alemany, es convertia en capdavantera de la historiografia. Però per què França?

Bloch i els historiadors de la seva generació van rebre la influència de grans historiadors francesos com Gustave Bloch, Marcel i Louis Gernet, Henri Sée i Fustel de Coulanges, i del sociòleg Durkheim. Això no obstant, la saó en terra francesa no era suficient. D'aquí que l'impuls renovador vingués de fora, d'Alemanya i també d'Anglaterra. Només cal llegir els *Combats per la història* de Febvre per mesurar el poc aprecí intel·lectual que els pares d'*Annales* sentien per quasi tot el que s'escrivia d'història en la França del seu temps. Així, doncs, la pregunta encara té sentit: Per què França? O, més concretament, per què la història de les mentalitats, símbol de renovació historiogràfica, es va desenvolupar a França? Ens sembla que la resposta passa per considerar la pròpia introspecció de la societat francesa. En podríem dir el conjur dels dimonis casolans.

Vista desde de fora, França ens sembla un país íntimament commocionat per la revolució, un fet traumàtic de fa dos-cents anys que va dividir profundament la societat francesa, i que no s'ha pas oblidat: fa un decenni, en ple auge del bicentenari de la revolució, els francesos van votar per TV massivament i profundament dividits sobre si aprovaven o desaprovaven l'execució de Lluís XVI. De la revolució ençà, i malgrat la inspiració jacobina dels governs francesos, que exerceixen una forta tutela sobre l'ensenyament, les dues Frances

persisteixen, i amb elles els seus valors a vegades entrecruats: individualisme, comunisme, laïcisme, catolicisme, esquerres, dretes. La historiografia tradicional constata el fenomen però no l'explicava perquè la seva perspectiva era la dels grans esdeveniments, sobretot polítics. Òbviament la història econòmica tampoc podia explicar fenòmens de masses que sovint apel·laven a l'inconscient, el sentiment i l'imaginari col·lectiu.

Certament l'antropologia hi podia ajudar més. Serveixi d'exemple l'anàlisi actual d'arrel antropològica i econòmica de l'historiador i políticòleg Emmanuel Todd. Aquest autor parla de dos models de capitalisme a escala mundial, el capitalisme individualista i lliurecanvista, de tipus americà o anglosaxó, i el capitalisme integrat o troncal de vocació proteccionista, del que el Japó i Alemanya en són els millors exponents. Doncs bé, Todd ens explica que aquests capitalismes deriven dels dos grans models familiars històricament dominants en les diferents regions del planeta, el model de família nuclear absoluta i el model de família àmplia. Traslladant l'anàlisi planetària a França, Todd troba que les dues Frances oposades, les de la política, la religió i el sistema de valors, coincideixen amb les zones on històricament ha dominat un o altre dels models familiars exposats, i aquestes també són avui les zones on pesa més un o altre model de capitalisme.

Ho hem vist: en la introspecció que la societat francesa fa de si mateixa per mitjà dels seus intel·lectuals, i que té per objectiu, ens sembla, explicar-se el per què de com és, l'antropologia ha obert molts fronts, entre els quals aquest d'un cert determinisme per les estructures familiars. Allà on històricament ha predominat un model familiar, diu Todd, allà s'ha imposat un sistema de valors que, malgrat la globalització, encara domina.

Una reflexió com aquesta, rigorosament actual i que aplega elements de l'economia, l'antropologia, la sociologia,

la cultura i les creences, no seria avui concebible sense el coixí intel·lectual de la interdisciplinarietat o unitat de les ciències socials, que els historiadors de l'escola d'*Annales* han fomentat. Tanmateix, i arran de l'exemple exposat, ens hauríem de preguntar també si les visions deterministes de la història, de signe econòmic, contra les quals els historiadors de les mentalitats van reaccionar anys enrera, avui no estan essent substituïdes per un determinisme de signe diferent, procedent de l'anàlisi antropològica, que fa de les estructures familiars el factor causal de l'evolució. Reculem, però, per examinar el refús del determinisme econòmic. Això implica seguir la trajectòria de la revista *Annales*.

Els determinismes

El temps de Bloch (mort el 1944) i de Febvre (mort el 1956) va ser el dels grans combats per trencar amb la tradició historiogràfica acadèmica i esterilitzant, de l'erudició pura i simple, de la història lineal sense problema i dels llocs comuns, i per a guanyar per a la història nous camps de treball. Per això resulta molt difícil fer el balanç de la seva obra, rupturista i constantment oberta a nous fronts i noves experimentacions, però per damunt de tot construïda com a problema, és a dir, amb interrogants i recerca de respostes.

A la mort de Febvre (1956), el seu fill intel·lectual, Fernand Braudel (1902-1985), es va fer càrrec de la direcció d'*Annales* i de les institucions i historiadors vinculats a aquesta publicació. Llavors els temps heroics dels *Combats per la història* ja havien passat. *Annales* havia deixat de ser una revista herètica per a convertir-se en la més representativa de la historiografia francesa, exponent de la nova ortodòxia.

Braudel va intentar donar un tomb a l'escola i a la història mateixa. Va estar d'acord amb els seus mestres en la interdisciplinarietat o unitat de les ciències socials, però va

reivindicar per a la història el paper central, aglutinador, i, a diferència de Bloch i Febvre, va abandonar l'experimentació o recerca frívola de nous fronts historiogràfics per a instal·lar-se en les relacions de l'home amb la naturalesa (la geohistòria) i en les estructures econòmiques, sobretot d'intercanvi, que, al seu entendre, configuren la civilització material, i són determinants de l'evolució.

La proposta braudeliana d'història total tenia molts punts de contacte amb el marxisme, perquè, encara que Braudel sempre es va mantenir a certa distància intel·lectual dels marxistes, va admirar el geni de Marx, a qui considerava el primer constructor de models socials sobre la base de la llarga duració. Tanmateix els marxistes no van apreciar mai les propostes de Braudel, a qui retreien un cert menyspreu per l'estudi de les relacions de producció i l'estructura de classes. Però aquest Braudel, que els marxistes criticaven, tenia de comú amb els més ortodoxos d'aquests la negativa a admetre l'autonomia de la cultura i de les idees i el menyspreu per l'estudi dels sistemes de valors. És significativa l'al·lèrgia que sentia per l'obra de Max Weber.

El temps de Braudel al front d'*Annales* correspon també al que se n'ha dit història quantitativa, representada, entre altres, pels treballs de Pierre Chaunu, Jean Meuvret, Pierre Goubert i Emmanuel Le Roy Ladurie, on s'analitzen les estructures i les conjuntures, i per això es mesura el pes de la població i la producció, els fluxos mercantils i l'evolució de preus i salaris. De les grans obres d'aquests autors potser la més important i representativa és *Els pagesos del Llenguadoc* (1966), de Le Roy Ladurie, una obra confeccionada en la perspectiva de la llarga duració (de la crisi del segle catorze a l'expansió del segle divuit), en la que s'analitza l'evolució en cicles agraris de flux i reflux, explicables per la interrelació entre la producció i la població, magnituds determinants, en relació amb les quals es tracten els fenòmens culturals i religiosos, i les reaccions socials. L'aportació de

dades quantitatives és impressionant i el resultat, un estudi en si mateix admirable dels ritmes evolutius de la població i la producció, en el que s'aplica de forma pura i dura el model malthusià, un estudi, doncs, admirable, però també criticable, no pel que hi ha sinó pel que hi falta.

Contra els determinismes

Durant la dècada dels seixanta es va trencar la posició hegemònica de França, i en concret del grup d'*Annales*, al front de la historiografia mundial. Des de llavors els impulsos renovadors s'han multiplicat en diferents llocs del planeta, encara que *Annales* ha continuat essent un dels centres pilots de la disciplina històrica. També va ser llavors, a finals dels seixanta, potser en relació amb la crisi de maig de 1968, que Braudel va deixar la direcció de la revista a mans de gent més jove, membres de l'anomenada tercera generació d'*Annales*: E. Le Roy Ladurie, J. Le Goff, M. Ferro i A. Burguère. Enfront de la direcció forta, que havien representat Febvre i Braudel, la nova direcció es caracteritzà pel diàleg, l'obertura a les influències exteriors i la dilatació de fronteres, del que en derivà una certa fragmentació intel·lectual.

El fruit més reeixit d'aquesta tercera etapa és la història de les mentalitats, nascuda com a moviment els anys seixanta i setanta, quan molts historiadors francesos van passar «del soterrani a les golfes», en un moviment pendular de reacció contra Braudel i els seus determinismes, i de retorn a Febvre i Bloch. El pioner va ser Philippe Ariès que, en els seus llibres *La infància i la vida familiar a l'Antic Règim* (1960) i *L'home davant la mort* (1977), examina com la cultura francesa concebeix i experimenta fenòmens naturals com la infància i la mort. Aquests treballs d'Ariès, juntament amb els de Jean-Louis Flandrin, estudiós de l'autoritat paterna, els ensenyaments de l'Església sobre la sexualitat i la vida emocional dels pagesos, representen una reacció en contra

dels demògrafs històrics, que ignoraven el paper dels valors i els sentiments en les conductes demogràfiques.

En un terreny més de psicologia de masses, Alphonse Dupront ha estudiat la sensibilitat col·lectiva davant el sagrat en treballs sobre pelegrinatges i santuaris; Robert Mandrou ha escrit un assaig de psicologia històrica sobre el naixement de la mentalitat francesa moderna, i Jean Delumeau ha gosat confeccionar una ambiciosa història de la por i la culpabilitat. Per fer-ho es va inspirar en la lectura de psicoanalistes com W. Reich i E. Fromm, els quals, juntament amb Freud, també van servir a Le Roy Ladurie per a escriure sobre les festes de carnaval com un psicodrama.

Vertent de gran transcendència dins la història de les mentalitats és el dels estudis sobre l'imaginari i les ideologies. El concepte imaginari, emprat els anys setanta i vuitanta, és més o menys sinònim de l'expressió representacions col·lectives o mentals i fins i tot de l'expressió il·lusions col·lectives. Possiblement amb aquest concepte els historiadors francesos volen indicar quelcom proper al concepte althuserià d'ideologia, concebuda com la relació imaginada que els homes estableixen amb les condicions reals d'existència. Això no obstant, també sembla que el concepte imaginari es pugui emprar en un sentit més ampli, desbordant el d'ideologia, pel fet d'incloure el món del subconscient.

Les obres més representatives d'aquest corrent són *El naixement del purgatori* (1981), de Jacques Le Goff, una història de les canviants representacions del més enllà durant l'època medieval, i *Els tres ordres o l'imaginari del feudalisme* (1978), de Georges Duby. Aquesta obra, més directament orientada cap al fenomen de les ideologies, és un estudi de les interrelacions entre els factors materials i els mentals en el curs del canvi social, en concret del canvi feudal. Duby examina com es va adoptar una representació tripartita de la societat feudal, que tenia per funció legitimar l'exploació social, i servir a la monarquia per a domesticar

la noblesa i controlar el canvi. Potser influït pel marxisme, Duby mostra que la ideologia no és una reflexió passiva sobre la societat sinó un pla per actuar sobre ella.

Els historiadors de les mentalitats, que en el seu enfocament temàtic s'allunyaven de la història econòmica, van estar disposats, en canvi, a emprar en les seves recerques els mateixos recursos tècnics. Era el que se'n va dir «el quantitativu en el tercer nivell». Aquí el pioner va ser un historiador marxista, Michel Vovelle, que, en una massiva recerca sobre 30.000 testaments provençals del segle XVIII, titulada *Pietat barroca i descristianització* (1971), va mostrar com es va produir el procés de descristianització de la societat francesa en vigílies de la revolució, una descristianització o secularització no imposada des de dalt pels revolucionaris sinó espontània i integrada en un procés més ampli de transformació de la manera de pensar i sentir. Després van venir els treballs de Marie Therese Lorcin i de Jacques Chiffolleau sobre testaments de les regions de Lió i Avinyó. Avui el tema de les actituds dels homes davant la mort i el més enllà s'ha convertit en un lloc comú de la historiografia francesa i mundial.

El filó de la història de les mentalitats no s'acaba aquí; inclou també la història de l'alfabetització, la història de la producció de llibres, la història dels hàbits de lectura dels diferents grups socials, la història de la vida quotidiana de les classes populars, etc. És aquí, en aquests camps temàtics, on la influència de l'antropologia, sobretot de l'antropologia simbòlica (amb Erving Goffman, Pierre Bourdieu i Michel De Certeau) és més notòria. De Bourdieu els historiadors de les mentalitats han adoptat idees sobre l'educació com a medi de «reproducció social», sobre el «capital simbòlic», que han aplicat a la història de l'alimentació, i sobre la «teoria de la pràctica». De Certeau, un antropòleg i psicoanalista, que es va interessar pel llenguatge revolucionari, procedeix en part el que se'n diu estudi de l'alteralitat o «imatge de l'altre» i l'afecció a l'anàlisi del discurs.

Potser el millor exemple d'influència de l'antropologia en la història és el sorprenent estudi de Le Roy Ladurie sobre Montaillou, un poblet de l'Arieja, a començaments del segle XIV. Basant-se en els registres dels interrogatoris a què els inquisidors van sotmetre els habitants de Montaillou, suspectes de catarisme, Le Roy Ladurie aconsegueix reconstruir fins al mínim detall la cultura material d'aquesta comunitat i la mentalitat de la seva gent. Analitza, doncs, les idees i sentiments que aquells pagesos tenien sobre el temps, l'espai, la infància, la mort, la sexualitat, Déu, la natura, etc. Montaillou és també l'exemple més famós de microhistòria, un gènere que Le Roy Ladurie defineix com «el món en un gra de sorra» o «l'oceà en una gota d'aigua».

En el pla de la història de la cultura l'element més valuós dins l'escola francesa és Roger Chartier, un historiador que ha llegit a Michel Foucault, sobretot allà on diu que els historadors tenen una «pobre idea de la realitat», per quant la redueixen a l'esfera del social, deixant de banda el pensament. Seguint aquestes idees, Chartier s'ha allunyat dels factors «objectius» i s'ha interessat per «l'imaginari», donant un tomb a la història de la cultura. Considerant que les estructures objectives eren en realitat construccions culturals, ha proposat abandonar la història social de la cultura per fer història cultural de la societat. Així, des del seu punt de vista, l'estructura de classes d'una societat és abans que res una representació col·lectiva o una construcció cultural. Per això, quan estudia un sector o classe social no l'estudia en si mateix sinó que estudia les maneres com els altres sectors o classes el veuen. L'obra de Chartier, com la del polonès Bronislaw Geremek, amb la *Pietat i la força*, és, per tant, un exemple del que n'hem dit alteralitat o estudi de la imatge de l'altre.

La influència de l'antropòleg Bourdieu és present també en l'obra de Chartier i altres que consideren que no és possible «establir relacions exclusives entre formes culturals

específiques i grups socials particulars», i per tant, més que estudiar productes culturals, el que fan aquests historiadors és examinar com aquests productes són apropiats i usats pels grups socials. A gran escala, aquest punt de vista és el que inspira als historiadors francesos de les mentalitats que, sota la direcció de Pierre Nora, han escrit *Els llocs de la memòria*, una obra que ressegueix els racons de la identitat col·lectiva dels francesos. Es tracta d'un exercici d'antropologia reflexiva que enllaça el passat amb el present, i configura el que Halbwachs en diu «marc social de la memòria». Els referents són naturalment la bandera tricolor, la Marsellesa, el Panteó, la imatge del passat, la Revolució, la nació, etc.

Amb aquesta obra col·lectiva, publicada a mitjans dels vuitanta, podem aturar-nos perquè, encara que molts investigadors de les mentalitats segueixen en actiu, sembla que l'impuls innovador d'anys enrera s'ha esgotat.

Després de les mentalitats

La història de les mentalitats, en el moment d'auge dels setanta i part dels vuitanta, va fer encara de punta de llança del moviment historiogràfic, però a mesura que el filó s'ha anat esgotant ha aparegut un panorama, l'actual, fet de diversitat i fins d'esmicolament. No és la nostra missió exposar-lo aquí, però potser sí dibuixar-lo breument. Ultra la continuïtat de vells temes i enfocaments, tres línies ens semblen destacables: 1/ Hi ha, d'una banda, el retorn de la història política, sobretot en la forma anomenada història narrativa, que implica un qüestionament de la visió tradicional de l'estructura com a determinant dels esdeveniments, i una valoració de l'esdeveniment com a creador i modificador de les estructures. 2/ Hi ha també una història molt lligada a les preocupacions quotidianes, que és la història de l'alimentació i del nivell de vida i la història de l'ús que els

homes han fet dels recursos naturals, l'ecohistòria. 3/ I hi ha una recerca històrica que ha passat de l'anàlisi de la realitat a l'anàlisi del discurs sobre la realitat, l'anomenat «gir lingüístic». Alarmat, l'historiador anglés Lawrence Stone va escriure el 1991 un article en el qual considera aquest corrent una desnaturalització de la història. Des del seu punt de vista la investigació i reflexió històrica practicada pels historiadors del discurs no tracta tant d'elements de la realitat social com d'elements mediadors (paraules, signes, mètodes, tècniques analítiques, en resum discursos) entre la realitat i el subjecte. En tota aquesta evolució de la història del discurs hi ha la influència de lingüistes i pensadors com Foucault, i potser de Derrida, però, després del que abans exposàvem, sembla que la història del discurs és també una natural conseqüència de la història de les mentalitats, en particular, d'aquell corrent d'historiadors que volien saber de l'imaginari col·lectiu i de les representacions mentals de la realitat, uns historiadors que no es negaven a considerar la realitat però que deien que l'important era la imatge que els homes se'n feien. És clar que aquests historiadors encara eren aventurers capaços de navegar cap al fons del subconscient, mentre que aquests del «gir lingüístic» semblen haver-hi renunciat per a quedar-se en la superfície del discurs i procedir a una descomposició analítica de les estructures de la realitat social.

Conclusions

És ara, havent examinat la gènesi i evolució de la història de les mentalitats (l'abans, el durant i el després), que podem fer-ne una valoració i assajar-ne la definició.

La història de les mentalitats va néixer com un camp de treball i experimentació que pretenia superar els mètodes i enfocaments dominants en la historiografia dels anys seixanta i setanta, guanyant nous horitzons. Era l'aplicació del programa de Bloch i Febvre de què l'historiador havia de ser

receptiu a tota dimensió humana. Es tractava d'una reacció contra les històries dels esdeveniments i contra les clàssiques històries intel·lectuals de les idees i de la cultura, que havien derivat cap a una segmentació del coneixement amb la confecció d'històries especialitzades (de la ciència, la tècnica, l'art, la literatura i la música per separat), que deixaven fora de la recerca múltiples i decisives facetes de la vida humana, personal i social. També es tractava d'una reacció contra el determinisme econòmic d'aquells que creien que les idees i la creativitat eren simples emanacions de la base econòmica. La reacció, dèiem abans, era contra les directrius economicistes de Braudel, però més encara contra els marxistes vulgars. És veritat que hi havia intel·lectuals, pensadors, polítics i historiadors marxistes, com Gramsci, Lukács, Thompson i altres, que reivindicaven la independència de la consciència enfront del determinisme econòmic, però molts historiadors de les mentalitats volien anar més enllà, i situar les representacions mentals en el lloc de l'economia i de la lluita de classes com a motor de la història. És clar, doncs, que per aquests historiadors tot el que configura les mentalitats, és a dir, el món de les idees i de la creació intel·lectual, però també de les emocions i els sentiments, el conscient i l'inconscient, havien de passar al primer pla dels interessos historiogràfics. Per ells era l'únic món que mereixia ser estudiat.

No tots els historiadors de les mentalitats mantenen aquesta actitud. N'hi ha que han assajat una aproximació des del marxisme. És el cas de Michel Vovelle, que per això ha estat criticat per les dues ortodòxies. També n'hi ha que, des de dins del corrent d'història de les mentalitats, han estat receptius a les aportacions dels historiadors marxistes. Aquest em sembla el cas de Georges Duby que, quan a principis dels seixanta lluitava per la nova història, es va explicar amb molta claredat: «per comprendre l'organització de les societats humanes —diu— i per a discernir les forces

que les fan evolucionar, és necessari posar una similar atenció als fenòmens mentals, la intervenció dels quals té, sens dubte, un caràcter tan determinant com la dels fenòmens econòmics i demogràfics. I és que els homes no regulen la seva conducta en funció de la seva situació real, sinó de la imatge que d'aquesta es fan, imatge que mai és un fidel reflex de la realitat. D'aquí ve l'esforç dels homes per acomodar la seva conducta a uns models de comportament fruit d'una cultura determinada i que, al llarg de l'esdevenir històric, no sempre s'ajusten a les realitats materials».

Amb aquesta definició ens quedem. La història de les mentalitats és una etiqueta francesa que s'ha posat a les múltiples formes de reacció contra la història acadèmica tradicional (història dels esdeveniments i de la cultura), i contra les històries que han pretès explicar el desenvolupament de les societats per la instància econòmica i/o per l'estructura de classes. D'aquestes formes de reacció la que millor respon a l'etiqueta d'història de les mentalitats és l'activitat historiogràfica que investiga les predisposicions o condicionants que expliquen les representacions o imatges que els homes i les societats es fan de la seva realitat, i les actuacions que en deriven. I els resultats no són menyspreables, ben al contrari. Algunes obres produïdes dins d'aquest corrent són obres mestres de la historiografia mundial del nostre segle, un segle durant el qual s'ha produït una profunda renovació del panorama historiogràfic, en bona part mercès al geni i l'impuls dels historiadors de les mentalitats.

*Tercer àmbit, "Història i Història de les mentalitats":
Dr. Josep Monserrat, Dr. Josep M. Salrach, Sr. Antoni Bosch,
Dr. Francesc Fortuny.*